

האם זמן הדלקת נר חנוכה הוא בשקיעה או בצאת הכוכבים? לפני תפילת ערבית או אחריה?

ידועה מחלוקת המנהגים האם להדליק את נרות חנוכה בשקיעה או בצאת הכוכבים, ובין המדליקים בצאת הכוכבים המחלוקת האם להדליק לפני תפילת ערבית או אחריה.

במאמר דלהלן ננסה לבאר את שיטות הראשונים, הטור והשו"ע בעניין זה, והאם שאלה זו תלויה בשיטת ר"ת בזמן בין השמשות.

אגב זה יתברר מחלוקת הראשונים בהגדרות המושגים תחילת שקיעה וסוף שקיעה.

בגמרא בשבת (כא ע"ב) נאמר "מצוותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק".

וכתב הרמב"ם (פרק ד ה"ה):

"אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין".

מדברי הרמב"ם נראה פשוט שזמן ההדלקה הוא שקיעת החמה, וכן משמע מדברי הגאונים¹ וראשונים נוספים (יובאו לקמן).

א. ביאור שיטת הטור והשולחן ערוך

הטור כתב (תרעב): "מצוותה מסוף שקיעת החמה". וכן פסק השולחן ערוך (תרעב ס"א): "אין מדליקין נר חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם סוף שקיעתה, לא מאחרים ולא מקדימים".

ויש להסתפק מהי כוונת הטור והשולחן ערוך בדבריהם "סוף שקיעה", והנה ידוע שדעת השו"ע בסימן רסא כשיטת ר"ת בביאור זמן בין השמשות, ועל כן על מנת להבין את דבריו יש לעיין בביאור המונח "סוף שקיעה" לשיטת ר"ת, ונראה שבדבר זה ישנה מחלוקת בין הראשונים:

יסוד שיטת ר"ת בנויה על הסתירה בין הגמרא בפסחים (צד ע"א) האומרת "משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין", לגמרא בשבת (לד ע"ב) האומרת שבין השמשות הוא "משתשקע החמה" והוא זמן של שלושת רבעי מיל. והרי צאת הכוכבים הוא כבר לילה וא"כ ישנה סתירה האם בין השמשות הוא מהלך שלוש רבעי מיל או מהלך ארבע מיל. ביישוב דבר זה אמר ר"ת שהשקיעה שזכרה בגמרא בפסחים אינה השקיעה שזכרה בגמרא בשבת, כך כתבו התוספות בשבת (לה ע"א):

"ואומר ר"ת דהתם מיירי בתחילת שקיעה והכא משתשקע מסוף שקיעה אחר שנכנסה חמה בעובי הרקיע".

משמע מדברי התוספות בשבת, שהזמן בו נכסית השמש מעיננו נקרא "תחילת שקיעה" והזמן בו מתחיל בין השמשות הוא "סוף שקיעה". יש מהפוסקים שבמקום לקרוא לזה תחילת שקיעה וסוף שקיעה קראו למונחים אלו "שקיעה ראשונה" ו"שקיעה שניה" (מהר"ם אלשקאר סימן צו, הגר"א

מאמר זה הוא לפלפולא בעלמא ולא למעשה

נשלח לפרסום בפורום אוצר החכמה על מנת לקבל השגות והערות,

אפשר לשלוח הערות בדוא"ל לכתובת: 300chani@gmail.com

¹ בתשובת הגאונים (שערי תשובה סימן רלג) כתבו: "יושאלתם לענין נר חנוכה נר חנוכה מצוותה משתשקע חמה ועד שתכלה רגל מן השוק... ומהו תרמדאי בני אדם עניים העושים מלאכה בשדה או בפעולה או שומרי פירות ומתאחרין לאחר כל בני אדם עד שחשכה" משמע ששקיעת החמה שהיא תחילת זמן ההדלקה היא לפני שחשכה.

בביאורו². להלן נשתמש במושגים "שקיעה ראשונה" ו"שקיעה שניה", ונבאר שלגבי המושג "סוף שקיעה" ישנה מחלוקת.

1. ראשונים שכתבו שסוף שקיעה היינו צאת הכוכבים

לעומת משמעותם הפשוטה של התוספות בשבת ש"סוף שקיעה" היינו תחילת בין השמשות, כתבו התוספות עצמם במקומות אחרים ש"סוף שקיעה" היינו צאת הכוכבים:

במנחות דף כ ע"ב כתבו:

"וואשכחן נמי שקיעת החמה דאיירי בסוף שקיעה כגון צאת הכוכבים כדאמרין בפרק הריני נזיר מן הגרוגרת (נזיר דף טז). כגון דחזאי תלתא יומי סמוך לשקיעת החמה והיינו בבין השמשות כדאמר עלה בפרק כיצד צולין (פסחים דף פא.) ברואה בין השמשות וגם בפירקין (לקמן דף לו:) כל המניח תפילין אחר שקיעת החמה עובר בעשה והיינו בלילה מדקאמר רבה בר רב הונא ספק חשיכה ספק אינה חשיכה לא חולץ ולא מניח ועוד אמרין במס' תענית (דף יב.) כל תענית שלא שקעה עליו חמה לא שמיה תענית ומנהג אבותינו תורה היא שהכל נוהגין עד צאת הכוכבים".

מוכח מדבריהם אלו שסוף שקיעה היינו צאת הכוכבים, ויש להעיר שבתחילת דבור זה בתוספות כתבו כעין דבריהם בשבת³.

וכן מוכח גם מדבריהם בע"ז לד ע"א שכתבו:

"ומה שאנו נוהגין להתענות עד צאת הכוכבים אף על גב דאמר' בפ"ק דתענית כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית משמע דבשקיעת חמה סגי והוא ה' מילין קודם צאת הכוכבים לא מחתינן נפשין לספיקא ועוד דשמא לשון שקעה ר"ל שקעה לגמרי".

מבואר מדברי התוספות האלו שישנן שתי אפשרויות להבין המושג שקיעת החמה שנאמר לגבי תענית: או שקיעה ראשונה או צאת הכוכבים, ולא הביאו כלל אפשרות לבאר שמירי בשקיעה שניה⁴.

כן עולה גם מדברי הרא"ש בתענית (פ"א סימן יב) שכתב:

"ואף על גב דאמרין בפסחים פרק מי שהיה טמא (דף צד ע"א) דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים ה' מילין, פר"ת היינו מתחילת שקיעת החמה כשהחמה מתחילת ליכנס בעביו של רקיע אבל שקיעת החמה היינו סוף שקיעה והוא זמן צאת הכוכבים".

דברי הרא"ש נאמרו ביחס לדברי הגמרא שכל תענית שלא שקעה עליו חמה אינה תענית, וביאר הרא"ש שזה סוף שקיעה והוא זמן צאת הכוכבים.

וכעין לשון זו אנו מוצאים בראשונים נוספים⁵.

² רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב יב חלק א דף סה טור ב) השתמש במושגים: שקיעה ראשונה וסוף שקיעה.
³ זו לשונם: "ותירץ ר"ת דמשתשקע החמה משמע סוף שקיעת החמה שכבר שקעה החמה אבל משקיעת החמה משמע מתחילת שקיעה".

⁴ עיין גם בתוספות זבחים נו ע"א ד"ה "מנין לדם" שגם שם משמע שתחילת שקיעה היא קודם צאת הכוכבים, אבל סוף השקיעה אינו קודם צאת הכוכבים, ואח"כ כתבו גם "והשתא לא הוי כמו שקיעת החמה דמסכת תענית (דף יב.) כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית וקבלה בידינו בצאת הכוכבים". ובהמשך הביאו את תירוצו של ר"ת לסתירה בין הגמרא בפסחים לגמרא בשבת הנ"ל.

⁵ ראבי"ה חלק ג - הלכות תענית סימן תתנח:

"ופירוש שקעה עליו החמה נראה לי ששקעה לגמרי, כדאיתא בריש מסכת ברכות ובא השמש וטהר טהר יומא כדאמר אינשי איערב יומא אידכי שמשא, ומשמע התם דהיינו צאת הכוכבים, דקפשיט מברייתא דקתני וסימן לדבר צאת הכוכבים. וכן ההוא דסוף פרק (ג') איזהו מקומן מנין לדם שנפסל בשקיעת החמה, דבעינן ביום, כדמשמע התם. וכן משמע במגילה פרק שני דכל הני זימני [ד]תנא שכשרים ביום כשרים עד הלילה וקתני בהדיהו שחיטה וקבלה והזאה וכו'. אבל משקיעת החמה שהיא התחילת שקיעתה הויה

ראשונים אחרים כתבו שאמנם יציאת התענית היא בצאת הכוכבים, אך לא משום שזהו "סוף השקיעה" אלא "סוף השקיעה" היינו שקיעה שניה, ובכל זאת יש להוציא את הצום בצאת הכוכבים⁶.

2. ביאור על פי ספר הישר

מלבד הסתירה שעולה מדברי התוספות בביאור המונח "סוף שקיעה", יש לשאול כיצד ניתן לבאר ש"סוף שקיעה" היינו צאת הכוכבים? והרי הסיבה שהביאה את ר"ת לבאר שיש לחלק בין תחילת שקיעה לסוף השקיעה היא הסתירה בין דברי הגמרא בשבת לדברי הגמרא בפסחים, ומשום כך ביאר שהגמרא בשבת מדברת על "סוף שקיעה", והרי אם מדובר שם על סוף השקיעה כיצד אמרה הגמרא שמסוף השקיעה עד הלילה יש שלושת רבעי מיל? הרי סוף השקיעה זה צאת הכוכבים וזה הלילה?⁷

מעיון בדברי ר"ת בספר הישר (סימן רכא) עולה שקושיא זו כלל אינה מתחילה: בדרך כלל המונח "סוף שקיעה" כוונתו לצאת הכוכבים וכפי שכתבו התוספות והרא"ש⁸, אבל הגמרא בשבת

[ארבעת] מילין עד צאת הכוכבים, כדאמרין בפרק מי שהיה טמא משתשקע החמה >עד צאת הכוכבים ארבעת מילין<. וכל זמן שפני מזרח מאדימין הוי פלוגתא דרבה ורב יוסף בפרק במה מדליקין חד אמר שלשה חלקי מיל [וחד אמר שני חלקי מיל], וכל אחד יש לו זמן חלק מחברו, ושקעה היינו לגמרי.

האגודה מסכת מנחות פרק ג

"ב. דם נפסל בשקיעת החמה. פי' ר"ת בשקיעת חמה פי' בתחילת שקיעה, אבל משתשקע החמה דסוף פי' במה מדליקין [ל"ד ע"ב] ומשתשקע חמה גבי נר חנוכה [שם כ"א ע"ב] פי' מסוף שקיעה, וכן גבי תענית צריך עד צאת הכוכבים דהיינו סוף שקיעה."

מרדכי תענית (רמז תרכה):

"וה' שקעה עליו החמה שקעה לגמרי כדאמר בברכות ברישא ובא השמש וטהר וטהר יומא דהיינו צאת הכוכבים ומהתחילת שקיעה עד הלילה ה' מילין עיין סוף פי'ב דשבת קצת מספר ראב"ה."

הגהות מרדכי פרק במה מדליקין רמז תנה:

"משמשקע החמה פי' מסוף שקיעת החמה דהיינו צאת הכוכבים דשרגא בטיהרא לא מהני וכן הא דאמרין [תענית דף יב א] כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמה תענית היינו נמי צאת הכוכבים ומתחילת שקיעתה עד צאת הכוכבים הוי מהלך (*ארבע) [*ה'] מילין והא דאמרין בזבחים [דף נו א] דם נפסל בשקיעת החמה היינו מתחילת השקיעה לכל הפחות מדרבנן כדפרי' מתוס' ה"ר חזקיה."

ספר המנהיג הלכות חנוכה:

"משמשקע החמה כשקיעת חמה דתענית, דאמ' שמואל [תענית י"ב ע"א] כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמה תענית, **דהוא צאת הכוכבים** דמעלות השחר ועד צאת הכוכבים יממא הוא כדכתי' קרא בעזרא ומייתנין להו בריש ברכות, דמשקיעת החמה הראשון עד צאת הכוכבים ה' מילין כדאמ' בפ' שיני [פסחים צ"ד ע"א] וחזי כשרגא בטיהרא וליכא פרסומי ניסא אלא משקיעת החמה (הראשון) [האחרון] ואילך. אב"ן."

⁶ בהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק מצוה צו הגהה מא (הובא בהגהות מיימוניות דפוס קושטא הלכות תעניות פי"א הי"ד ובבית יוסף סימן תקסב) כתב: "הרבה בני אדם נוהגין לאכול בתענית מיד מששקע' חמה קודם צאת הכוכבים. ומביאין ראיה לדבריהם מההיא דאמרין כל תעני' שלא שקעה עליו חמה אינו תענית משמע דלאח' ששקעה מיד מותר מיהו בתוספות ע"ז פירש רבינו אלחנן פוק חזי מה עמא דבר שנהגו להתענו' עד צאת הכוכבים אפילו בתענית יחיד. וההיא שלא שקעה חמה ר"ל גמר שקיע' דהיינו צאת הכוכבים ואם תאמר והלא גבי ט' באב שצריך להתענות לילה ויום איכא דשרו פי' מקום שנהגו בין השמשות אלו בכניסתו וא"ע דהתם מסיק בין השמשות שלו אסור היינו משום חומרא דט' באב הא לאו הכי לא. וממילא איכא למשמע דכ"ש בשאר תעניות דספיקא דידהו דהיינו בין השמשות דציאתו שרי. ותיירץ רבינו אלחנן דשאני עיולי יומא מאפוקי יומא. דעיולא יומא היינו לכנס בתענית שרי בין השמשות כגון בערב ט' באב אליבא דמאן דשרי. אבל אפוקי יומא דהיינו בסוף תענית מספיקא לא נפקי עד שיה' ודאי ליל'. צ"ע **בשבת בסוף במה מדליקין דמשמע בגמר שקיעה אז מתחיל בין השמשות דהיינו קודם צאת הכוכבים**. ושמה לפי שאין העולם בקיאים בגמר שקיעה להכי נהגו להמתין עד צאת הכוכבים וגם פירש רבינו אלחנן פוק חזי מה עמא דבר. ואין לסור מן המנהג דסברא הוא דאין לעמוד על בירור סוף השקיעה כי אם בצאת הכוכבים דהא לרבי נחמיה ליכא כי אם חצי מיל מגמר שקיעה עד צאת הכוכבים ומסתמא אין אדם יכול לעמוד בזה."

יש להעיר שהבית יוסף הביא את דבריו בלי לציין שהוא חולק על דברי הרא"ש והראשונים שהביא לפני כן הסוברים ש"סוף שקיעה" היינו בין השמשות.

⁷ במיוחד עולה קושיא זו בדברי האגודה שהובאו לעיל, ונראה שביאור דבריו כפי שכתבנו לקמן. ראה בשו"ת אז נדברו ח"ז סימן ע שהקשה קושיא זו על דברי הרא"ש (עיי"ש מה שיישב).

⁸ יש להקשות על ביאור זה בדברי הרא"ש שכן הרא"ש בשבת (פרק ב סימן כג) כתב "ויענין יחיד שקבל עליו תענית דבין השמשות שלו מותר" ונראה מזה שהרא"ש מפרש את שקיעת החמה לגבי תענית כתחילת בין השמשות ולא כסוף בין השמשות (מפי הרב אהרן כהן שליט"א). אך נראה שאין להביא ראיה מדברי הרא"ש האלו שהרי הם סותרים את דבריו בתענית וכבר העיר על סתירה זו בערוך השולחן (תקסב ס"ט), ויש להעיר שהרא"ש בשבת לא הביא את דברי ר"ת ורק בתענית הביאם (וכפי שהעיר על כך הבית יוסף בסימן רסא) וא"כ יתכן שמכיוון שלא הביא את דברי ר"ת לא ביאר ששקיעת החמה שנאמרה לגבי תענית היא סוף שקיעה, ורק בתענית שהביא את דברי ר"ת ביאר כך.

באומרה "משתשקע החמה" אין כוונתה ל"סוף השקיעה" שבכל מקום אלא לזמן מוקדם יותר.⁹ כך כתב ר"ת:

"רבה אמר רב יהודה אמר שמואל כרוך ותני אי זה הוא בין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין... ולא תימא משעה שרוצה החמה ליכנס ברקיע דמאז הוא מתחיל ליאדם אלא משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע ועברה בעוביו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון... ועל כרחיך אני צריך לפרש משתשקע החמה כמו שפירשתי שכבר נכנסה ברקיע דאי תימא משעה שמתחיל ליכנס זה אינו יכול להיות. דהא אמרי' בפרק מי שהיה טמא בפסחים דעוביו של רקיע אחד משעה של יום ומשעת שקיעת החמה ועד צאת הכוכבים חמשת מילין ואחר (כך) בין השמשות צאת הכוכבים הוא [לילה] כדאמרי' שנים בין השמשות שלשה לילה. ועוד אמרי' לקמן דלא אכלי כהנים תרומה עד שישלים בין השמשות דר' יוסי ומשישלים בין השמשות (יאכילו) [יאכלו] הכהנים תרומה. וזמן אכילת כהנים מצאת הכוכבים ואילך. ואם אתה מפרש משתשקע החמה כמו שקיעת החמה ואם כן הוי בין השמשות חמשת מילין ואם כן קשיא דרבה אדרבה. דרבה אמר לקמן דלא הוי בין השמשות אלא תילתא ריבעי מיל. אלא על כרחיך משקיעת החמה יום גמור הוא. ומשום הכי גרסי' ביה משקיעת החמה משעה שיתחיל ליכנס ברקיע לשקוע. ומשתשקע משמע שנכנס כבר ועדיין לא הגיע לאחורי כיפה מכל וכל.

וראיה לדבר נר חנוכה דאמרי' מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק ריגלא דתרמודאי דהוא לילה הוא... והילכך משקיעת החמה בכל מקום גרסי' לה לילה, לבד מזה שהוא בין השמשות"¹⁰.

מפורש א"כ בדברי ר"ת שבכל מקום כוונת הגמרא באומרה "משקיעת החמה" היינו ללילה ורק בסוגית בין השמשות כוונת הגמרא היא לתחילת בין השמשות.¹¹

על פי זה נראה שכך יש להבין גם את דברי התוספות בשבת ובשאר המקומות שהובאו לעיל.

בדברי ר"ת בספר הישר מפורש ש"משתשקע החמה" שנאמר לגבי נר חנוכה היינו צאת הכוכבים, וכשימוש של המונח "משתשקע החמה" בכל התורה (מלבד סוגיית בין השמשות), וכן מפורש כמה מהראשונים שזמן הדלקת נרות חנוכה הוא בצאת הכוכבים.¹²

⁹ הרב נחום פישמן (קובץ בית אהרן וישראל) כתב לבאר שדעת הרא"ש אינה כלל כשיטת ר"ת שכן בשבת אינו מביא את דברי ר"ת ודעתו היא כדעת הגאונים (ולא כמו שכתב בב"י שמדברי הרא"ש בתענית משמע כדברי ר"ת) ומשום כך סוף שקיעה של הרא"ש היינו צאת הכוכבים משום שמבאר כדברי הגאונים לגבי תחילת וסוף שקיעה, עיין מה שביאר שם בדברי הרא"ש בתוספותיו שכותב שנראה לו כרש"י וכיצד ביאר את דברי הרא"ש בתענית! ויש להקשות על ביאור זה שאם הרא"ש סובר שאין כלל שתי שקיעות מדוע אמר שסוף שקיעה הוא צאת הכוכבים שכן לפי דברי הגאונים נראה שהשקיעה היא רגע אחד ואין לה התחלה וסוף? ודבריו הם שלא כהבנת הב"י ואחרונים נוספים בדעת הרא"ש, ויש לעיין.

¹⁰ הרשב"א בחידושיו לשבת (לד ע"ב) כתב מעין זה בשם רבנו תם: "ותירץ רבינו תם ז"ל בספר הישר דשתי שקיעות הן, השקיעה הראשונה היא שתשקע החמה בעובי הרקיע ונסתלקה זריחתה מעל פני הארץ, והיא מהלכת כל פני עובי הרקיע, שהוא מהלך ארבע מילין, והיא השקיעה האמורה בפסחים, כלומר משעה שהיא שקעה בעובי הרקיע, עד גמר השקיעה שהלכה כל עובי הרקיע, ואז הוא יציאת הכוכבים, ארבע מילין, אבל השקיעה האמורה כאן היא סוף השקיעה לפי שכל זמן שהיא כנגד חלונה ועדיין אינה מהלכת אחורי הכיפה". מדבריו נראה שהוא מחלק בין סוף השקיעה לגמר השקיעה – סוף השקיעה זה תחילת בין השמשות, וגמר השקיעה זה צאת הכוכבים.

¹¹ במנחת כהן (מבוא השמש מאמר ראשון פרק אחד עשר) כתב על דברי התוספות בזבחים: "אלא שקשה לי כי אם משתשקע היינו סוף שקיעת החמה בעובי הרקיע, עדיין אינו לילה גמור אלא אז מתחיל זמן בין השמשות ואינו לילה עד שיעבור שיעור ג' רבעי מיל דהיינו עד שעת צאת הכוכבים; וצריך לומר משעה שהיא שקעה בעובי הרקיע, עד גמר שהוא בשעת צאת הכוכבים ממש" ולאחר מכן הביא את דברי הרא"ש בתענית והקשה גם עליו: "אלא שעדיין קשה לי שכתב הרב דשקעה חמה היינו סוף שקיעה והוא זמן יציאת הכוכבים, שהרי כששקעה חמה בעובי הרקיע עדיין אינו לילה גמור אלא בין השמשות שהוא ספק מן היום ומן הלילה, ועד צאת הכוכבים יש שיעור ג' רבעי מיל... ואם נפרש דשקעה עליו חמה היינו בגמר שקיעתו וביאת אורו שהוא בצאת הכוכבים אתי שפיר וכמו שכתבנו למעלה". נראה מדבריו שאף על פי שלא ראה את דברי רבנו תם בספר הישר מכל מקום הבין שמוכרחים לבאר ש"סוף שקיעה" לפעמים הכוונה לצאת הכוכבים ולא לתחילת בין השמשות (בדבריו שם ניסה ליישב את דברי הרא"ש על פי דברי רבנו פרץ המובאים לעיל, ולא כתב שזו מחלוקת בהגדרת סוף שקיעה, ועל עצם דבריו שם שלא יתכן שהתענית היא רק עד תחילת בין השמשות עיין בדברי הגר"א ביו"ד רסו ועוד שכתבו שדבר זה יתכן).

אמנם מדברי כמה מהראשונים משמע שיש להדליק בתחילת בין השמשות¹³, ונראה שהם סברו שלא כדברי ר"ת בספר הישר ש"סוף שקיעה" שבכל התורה היינו צאת הכוכבים, אלא סברו שבכל המקומות "סוף שקיעה" היינו תחילת בין השמשות ("שקיעה שניה")¹⁴.

וכן כתב באבני נזר (סימן תצז) שישנה מחלוקת בין הראשונים בביאור המונחים ושמחלוקת זו גורמת למחלוקת האם זמן הדלקת נרות חנוכה הוא בתחילת בין השמשות או בסוף בין השמשות:

"ודעת המרדכי כשיטת רבינו תם בספר הישר [סי' רכ"א] דשלש שקיעות הם. דכל מקום שנאמר שקעה חמה היינו תחילת שקיעה. משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח כו'. היינו כשעברה החמה כל כיפת רקיע ועדיין היא כנגד חלונה ואז מתחיל בין השמשות. ולאחר שעברה חמה מכנגד חלונה ונתכסית לגמרי זהו משתשקע החמה סתם ואז צאת הכוכבים.

והר"ן אף שהסכים עם הרבינו תם בשני שקיעות דיש חילוק בין שקעה חמה בין משתשקע החמה. מכל מקום במה שחילק בין משתשקע סתם בין משתשקע כל זמן שפני מזרח כו' לא הסכים כנ"ל".

3. ביאור דברי הטור והשולחן ערוך

על פי מה שהתבאר לעיל נראה בפשטות שכוונת הטור והשו"ע באמרם "סוף שקיעה" היינו כשיטת ר"ת והרא"ש ש"סוף שקיעה" שבכל התורה זה צאת הכוכבים. וכן ביארו בב"ח ובמג"א ובמשנ"ב את דעת השו"ע (וציינו לסימן תקסב שם הובאו דברי הרא"ש בתענית שהבאנו לעיל).

אלא שיש לפקפק קצת בביאור דעת הבית יוסף בדבר זה שכן כתב הבית יוסף:

"ונראה שדקדק רבינו לכתוב מסוף שקיעת החמה משום דתחילת שקיעת החמה עדיין היום גדול כמו שכתבו התוספות בפרק במה מדליקין".

והנה מכך שהבית יוסף ציין לדברי התוספות בשבת, ומדברי התוספות בשבת בפני עצמם משמע ש"סוף השקיעה" היינו תחילת בין השמשות, אם כן ניתן להבין שכוונת הבית יוסף לבאר את המונח "סוף שקיעה" כתחילת בין השמשות ולא כצאת הכוכבים¹⁵.

נראה לדחות ראיה זו אף אם נבאר את דברי התוספות שכוונתם הוא ש"סוף השקיעה" היינו תחילת בין השמשות, שכן כל מה שרצה הבית יוסף להביא מדברי התוספות בשבת זה רק שאין להדליק בתחילת השקיעה שכן בתחילת השקיעה עוד היום גדול, וכפי שמפורש בדבריו שלשם כך ציין לדברי התוספות בשבת, אבל בביאור מהו "סוף השקיעה" לא התכוון לפרש כפי שעולה מדברי התוספות בשבת, ומכיוון שדעת הרא"ש ור"ת בספר הישר ש"סוף השקיעה" היינו צאת הכוכבים

¹² כן מפורש בדברי המנהיג והאגודה שהובאו לעיל בהערה.

¹³ לעיל הבאנו שכן היא משמעות הגאונים והרמב"ם.

הגר"א בביאורו לשו"ע כתב: "אבל ברשב"א ור"ן משמע בהדיא שהוא תחילת השקיעה אלא דמשמע שם בשקיעה שניה עש"ו. וע' במרדכי ספ"ב דשבת שכי' דלשון משתשקע מוכח שהוא תחילת השקיעה כמ"ש בפי הפועלים משיפסו עד שיפסו כו' וכן עיקר".

נראה שכוונת הגר"א לרשב"א (כא ע"ב) ור"ן (ט ע"א מדפי הרי"ף) שכתבו שזמן ההדלקה אינה דווקא בשקיעה אלא אפשר מעט קודם לכן וחלקו בזה על בה"ג והבינו בדעת בה"ג שצריך להדליק דווקא בשקיעה ואפילו בשבת שכן סבר שבין השמשות אינו מתחיל מיד בשקיעה (כדעת רבה) אלא מעט אחריה (כדעת רב יהודה) ולכן ניתן אף בשבת להדליק בשקיעה, ומוכח שהשקיעה שדיברו עליה היא תחילת בין השמשות ולא סוף בין השמשות.

כעין זה משמע גם בדברי המאירי שם, וראה גם בריטב"א (שבת כא ע"ב): "פי' היה נראה כי סוף השקיעה דהיינו בין השמשות קאמר, דהכי משמע האי לינא כדפירש ר"ת ז"ל בסוף פרקין (ל"ה א'), ומיהו ודאי אם רצה להדליק מתחילת השקיעה מדליק, שאם לא כן נרות של שבת אימת מדליק להו, אלא ודאי כדאמרן דכל זמן שקיעת החמה שהנר אורו מבהיק זמנם להדליק בברכה ולאפוקי קודם לכן".

¹⁴ לעיל הבאנו את דברי רבנו פרץ שכתב בפירוש ש"סוף שקיעה" היינו תחילת בין השמשות, ובספר התרומה הלכות תפילין סימן ריג כתב (הביא הבית יוסף בקיצור באו"ח סימן ל): "שקיעת החמה דגבי תפילין היינו סוף שקיעה סמוך לצאת הכוכבים דהא לא ממעטינן מימם אלא לילה וכן כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית הוי סוף שקיעה כמו שהוא דפוק במה מדליקין וכן רגילין העולם להתענות עד צאת הכוכבים". וראה עוד במרדכי הלכות תפילין (יג ע"א) שהביא שם הבית יוסף שגם הוא כתב ששקיעה לגבי תפילין היינו לילה והשווה זאת לגמרא בסוגיית בין השמשות.

¹⁵ מפי הרב דביר אזולאי שליט"א.

כן יש לפרש גם כאן. מלבד זאת, לפי מה שביארנו לעיל ניתן לומר שגם כוונת התוספות בשבת היא כרבנו תם.

אמנם מדברי הבית יוסף לעיל מיניה משמע שכוונתו היא לתחילת בין השמשות שכן כתב לפני כן :

"ואהא דתניא מצותה משתשקע החמה כתב הר"ן (ט. ד"ה מצותה) לאו למימרא שלא יהא רשאי להדליק קודם אלא עיקר מצותה קאמר ואם רצה להקדים מקדים אבל מדברי בעל הלכות גדולות (ה' חנוכה כה ע"ד) נראה דדוקא נקט משתשקע החמה עד כאן לשונו ודברי הרמב"ם (פ"ד ה"ה) כדברי בעל הלכות גדולות שכתב אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין".

והנה לדברי הרמב"ם זמן הדלקת הנרות הוא בשקיעת החמה ולא בצאת הכוכבים, וכן הבינו הראשונים בדעת הבה"ג¹⁶, וא"כ אם היה סובר הבית יוסף ששיטת הטור היא שלא כדבריהם היה צריך הבית יוסף לבאר שיש מחלוקת בדבר זה, ולא להביא דבריהם בסתם¹⁷.

אך נראה שמה שהביא הבית יוסף את דברי הרמב"ם והבה"ג אינה לעניין זמן השקיעה אלא רק בהקשר לכך שלשיטתם אין להדליק לפני זמן השקיעה ולא כשיטת הר"ן, ולא נחית לבאר מתי הוא זמן ההדלקה אלא רק שאין להדליק לפני הזמן, ואף על פי שמדברי בה"ג עולה שזמן ההדלקה הוא בתחילת בין השמשות, אין זה מפורש בדבריו, וא"כ אין הכרח כלל מדברי הבית יוסף האלו שסובר שזמן ההדלקה הוא בתחילת בין השמשות (גם בסימן רסא לא הביא הבית יוסף שיש חולקים על רבנו תם).

ב. זמן ההדלקה לשיטת הגאונים

כפי שהוזכר לעיל, נחלקו הגאונים עם ר"ת בביאור זמן בין השמשות. על פי שיטת ר"ת השקיעה המוזכרת בגמרא יכולה להתפרש כשלושה דברים : שקיעה ראשונה, שקיעה שניה, צאת הכוכבים. לעומת זה לשיטת הגאונים אין צורך לומר שיש הבדל בין כל המקומות שהוזכרה שקיעה בגמרא, ובכולם הכוונה היא לשקיעה שהיא תחילת בין השמשות. על פי זה גם לגבי הדלקת נרות חנוכה כוונת הגמרא באומרה "משתשקע החמה" היינו לשקיעה הנראית בעינינו. וכן כתב בערוך השולחן (תרעב ס"ד) שהמחלוקת מתי להדליק נר חנוכה תלויה במחלוקת ר"ת והגאונים בביאור השקיעה :

"ודע דגם בעיקר הזמן נחלקו הרמב"ם עם הטור והש"ע, דהרמב"ם כתב עם שקיעתה והיינו בתחילת השקיעה אבל הטור והש"ע כתבו בסוף השקיעה והיינו בצאת הכוכבים כמ"ש בסי' תקס"ב. ודבר זה תלוי בהמחלוקת בעיקר זמן שקיעת החמה אם זהו תחילת שקיעה או סוף שקיעה כמבואר לעיל סי' רס"א דהרמב"ם ס"ל דהוא תחילת השקיעה והטור והש"ע הולכים בשיטת ר"ת שזהו סוף השקיעה כמ"ש שם והעולם נוהגים כהטור והש"ע¹⁸ ומברכים נר חנוכה אחר תפלת ערבית אבל יש נוהגים כהרמב"ם".

והפרי חדש כתב על דברי הש"ע :

"פירוש, דהיינו צאת הכוכבים. וזהו לפירוש רבינו תם [שבת לה, א ד"ה תרי] דשקיעת החמה קודמת ל"משתשקע". ואינו עיקר, אלא היינו תחילת שקיעת החמה".

ונראה שגם כוונתו לתלות מחלוקת זו במחלוקת ר"ת והגאונים, וכן נראה גם מדברי האבני נזר (או"ח תצז ס"ק ד). וכן כתב גם בשו"ת אז נדברו ח"ז סימן ע.

¹⁶ עיין לעיל הערה 13.

¹⁷ הוכחה זו מהרב אהרן כהן שליט"א.

¹⁸ לכאורה קשה שכן בסימן רסא (ס"ח) כתב שכל ישראל נוהגים בכניסת שבת שלא כדברי ר"ת, ולפי ביאורו המנהגים סותרים, אך אין זה קשה שכן מה שנהגו כל ישראל שלא כדברי ר"ת היינו בכניסת שבת שכן לא סמכו על דבריו לקולא באיסור כרת, אבל לגבי צאת שבת כתב שם ערוך השולחן שנוהגים כשיטת ר"ת וא"כ גם לגבי הדלקת נרות חנוכה המנהג הרווח שדיבר עליו ערוך השולחן הוא על פי שיטת ר"ת, אבל לדין שהמנהג הרווח אפילו בצאת שבת שלא כר"ת וודאי שישבור ערוך השולחן שצריך להדליק בשקיעת החמה.

על פי זה נראה שלנוהגים כשיטת הגאונים בכל התורה, זמן הדלקת הנרות הוא השקיעה ולא צאת הכוכבים, ואף על פי שבאירופה נהגו רבים להדליק בצאת הכוכבים היינו משום שהם נקטו כשיטת ר"ת (לפחות לחומרא), אך מכיוון שהמנהג היום הוא כשיטת הגאונים והגר"א כך יש לנהוג גם בהדלקת נרות חנוכה.

אמנם עיין בדברי הגר"א ביו"ד רסו ס"ט (ס"ק יז) שכתב:

"וניל דמ"ש הפוסקים בתענית ובחנוכה צ"ה משום דק"ל כר' יוסי לחומרא ומ"ש בברייתא דחנוכה משתשקע ר' יהודה היא וכן רב חסדא דתענית אבל אן דק"ל כר' יוחנן דפסיק כר' יוסי לחומרא".

א"כ הגר"א ביו"ד מבאר שהסיבה שכתבו הפוסקים שיש להדליק נרות חנוכה בצאת הכוכבים היא משום שמי שאמר שיש להדליק נרות "משתשקע החמה" הוא ר' יהודה שסבר (לפי שיטת רבה בשבת לד ע"ב) שבשקיעת החמה מתחיל בין השמשות, אבל אנחנו לא פוסקים כשיטת ר' יהודה אלא מחמירים גם כשיטת ר' יוסי¹⁹ כפי שאמר ר' יוחנן (בשבת לה ע"א) ולשיטת ר' יוסי בין השמשות הוא כהרף עין והוא לאחר שנגמר בין השמשות של ר' יהודה, וכמו שלר' יהודה יש להדליק בתחילת בין השמשות כך גם לשיטת ר' יוסי יש להדליק בתחילת בין השמשות, אלא שבין השמשות מתחיל (ונגמר) בזמן שלר' יהודה הוא צאת הכוכבים²⁰.

על פי ביאור זה גם לשיטת הגאונים יש אפשרות שזמן הדלקת נרות הוא צאת הכוכבים ואין הכרח שלשיטתם יש להדליק דווקא בשקיעה²¹.

ואמנם הגר"א בהלכות חנוכה (וכן באו"ח סימן רסא) כתב שהעיקר שצריך להדליק בשקיעה וכן מנהג תלמידי הגר"א בארץ ישראל²², אך מכל מקום אין זה תלוי בהכרח בשיטת הגאונים, וא"כ נראה שמי שנהג להדליק נרות בצאת הכוכבים אין לו לשנות את מנהגו ולהדליק בשקיעת החמה אף על פי שהוא נוהג בזמן בין השמשות כשיטת הגאונים, שכן אין הכרח שמחלוקת אלו תלויות זו בזו.

והנה בדיעבד יש מי שאומר שמתי שהדליק את הנר יצא ידי חובתו שהרי גם אם הדליק מפלג המנחה יצא ידי חובתו (תרעב א) ומאידך גם אם לא הדליק בזמן ההדלקה מדליק והולך כל הלילה (תרעב ב). וא"כ כל השאלה היא רק לגבי לכתחילה, והנה יש עדיפות מסוימת בהדלקה בצאת הכוכבים שכן צאת הכוכבים זה בתוך שיעור חצי שעה של השקיעה, וא"כ הרי הוא מדליק בזמן הלכתחילה, ואמנם וודאי שהזמן המובחר ביותר הוא בדיוק בזמן ההדלקה ולא לאחר מכן אף

¹⁹ ראה בביאור הלכה סימן תטו ס"ג (ד"ה "נאכל עירובו בין השמשות") שכתב "דמעיקר הדין בוודאי הלכה כר' יוסי נגד ר' יהודה כדאמר הגמרא (פסחים דף ב) והא קיימא לן דעד צאת הכוכבים יממא הוא אלא דמחמירין כר' יהודה לענין שבת, ועל כן לענין עירובי תחומין בודאי יוכל לסמוך על דעת ר' יוסי" (מפי הרב שמיר שיינטופ שליט"א) ועיין עוד באור לציון ח"א יו"ד סימן י שכותב בדעת הרמב"ם שהעיקר להלכה כדעת ר' יוסי אלא שחכמים החמירו בדבר המסור לכל על מנת שלא יכשלו ומשום כך חששו לשיטת ר' יהודה (וכתב שם שמחמת זה אין לצרף את שיטת ר' יוסי לס"ס).

²⁰ יש להעיר שמדברי הפוסקים שהביאו את דברי הגמרא וביארו שזה סוף שקיעה ולא כתבו שלא קיימא לן כדברי הגמרא האלו אלא כדברי ר' יוסי, משמע שלא כפי שביאר הגר"א (מפי הרב אהרן כהן). נראה שהגר"א הוצרך לבאר כך בדעת הראשונים משום שהבין שלא כפי שביארו לעיל בדעת ר"ת ש"סוף שקיעה" היינו צאת הכוכבים ומשום כך הוכרח לבאר טעם אחר לכך שהפוסקים כתבו להדליק בצאת הכוכבים.

²¹ וראה מכתב הרב שריה דבילצקי שהודפס בספר מצות נר איש וביתו (לרב שלזינגר, מהדורת תשס"א בירורי הלכה סימן יח) שכתב ליישב את המנהג על פי דברי הגר"א ביו"ד (ושם הביא שני טעמים נוספים: שרגא בטיהרא, ודברי התוספות על כך שיש קבלה שהשקיעה שנאמרה לגבי תענית היא את הכוכבים, ולעני"ד גם קבלה זו אין הכרח שכוונה לפי הגאונים אלא רק לשיטת ר"ת).

²² ומדברי החיי אדם (כלל קנד) נראה שהגר"א נהג להדליק בצאת הכוכבים שכן כתב (סעיף יח) "זמן הדלקתה הוא עם סוף שקיעת החמה דהיינו צאת הכוכבים". ולאחר מכן כתב (סעיף כ) "ויתפלל תחלה מעריב, ובלבד שלא יאחר עיקר זמן הדלקה, שהוא עד שתכלה רגל. ואם לאו, מוטב שידליק תחלה. ויש אומרים שידליק קודם מעריב, וכן נהג הגר"א". ומשמע שהגר"א נהג להדליק את הנרות בצאת הכוכבים אך לפני ערבת (הראני הרב מרדכי שנדורפי שליט"א). ובמעשה רב (רלה) גם ניתן להבין שזמן ההדלקה הוא אז שכן כתוב שם "זמן הדלקת נר חנוכה משתשקע החמה קודם צאת הכוכבים, על כן מדליקים קודם תפלת מעריב" וכן משמע גם בדברי המשנה ברורה בשם הגר"א, ועיין תשובות והנהגות ח"ב סימן שלד מכת"י רנ"צ רבינובץ על המנהג בבית הכנסת של הגר"א. וא"כ יתכן שמנהג הגר"א היה כפי שכתב ביו"ד רסו.

בתוך החצי שעה, וכמו שכתבו הרמב"ם (חנוכה פ"ד ה"ה) והשו"ע (תרעב ס"ב) "שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק", אך מכל מקום השו"ע כתב לאחר מכן "ומיהו ה"מ לכתחלה, אבל אם עבר זה הזמן ולא הדליק, מדליק והולך כל הלילה". ומשמע שכל ההדלקה בזמן זה הוא לכתחלה. מה שאין כן אם מדליק לפני זמן ההדלקה וודאי שאין זה אלא בדיעבד, וא"כ מספק יש מקום להדליק דווקא בצאת הכוכבים ולא בשקיעה.

והנה יש מהאחרונים שנקטו כגאונים בזמן בין השמשות, ואף על פי כן פסקו שזמן ההדלקה בצאת הכוכבים: שיירי כנסת הגדולה, ארץ צבי (פרומר סימן קכא), כף החיים, בן איש חי, ואולי יש לבאר את דבריהם על פי דברי הגר"א.

ג. האם ההדלקה קודמת לתפלת ערבית?

נחלקו האחרונים לגבי מי שמדליק בצאת הכוכבים האם הוא צריך לפני כן להתפלל ערבית או שקודם ידליק נרות?

1. מחלוקת האחרונים

כתב המגן אברהם (סימן תרעב ס"ק ה):

"וניל דמי שלא התפלל מעריב מדליק קודם דא"צ זמן כ"כ וליכא למיחש שמא ישכח מעריב וכ"כ בכנסת הגדולה שהוא נוהג כן".

א"כ לדעת המגן אברהם יש להדליק נרות לפני ערבית שכן אין חשש שבגלל שידליק נרות הוא ישכח להתפלל ערבית משום שההדלקה אינה לוקחת זמן ארוך, וכתב שכן הוא בכנסת הגדולה.

אבל האליה רבה (סימן תרעב ס"ק א) כתב:

"וכתב בשיירי כנסת הגדולה [הגהות טור אות א] דכל יחיד ידליק אחר תפלת ערבית. ומ"ש מג"א [סק"ה] בשם כנסת הגדולה [הגהות טור ד"ה יש], לא ראה לשיירי כנסת הגדולה שחזר בו".

לדעת האליה רבה יש להדליק לאחר תפלת ערבית שכן בשיירי כנסת הגדולה חזר בו וסבר שעדיף להדליק לאחר ערבית.

דברי השיירי כנסת הגדולה שיש להדליק לאחר ערבית הובאו על ידי אחרונים נוספים (שבות יעקב ח"ב סימן מ, באר היטב, פרי מגדים, שערי תשובה, מחצית השקל ועוד), ועיין לקמן מה שכתבתי בביאור דעת כנסת הגדולה.

א. תדיר ושאינו תדיר קודם

בשבות יעקב (חלק ב סימן מ) כתב שיש להתפלל לפני ההדלקה וכתב בטעם הדבר:

"וכן נראה לי עיקר לדינא דודאי תדיר ושאינו תדיר קודם ואף על גב דאיכא פרסומי ניסא אפ"ה תדיר קודם וכ"כ תוספת בשבת דף כ"ג ע"ב ד"ה הדר פשטה דהיכי דמצי למיעבד תרוייהו תדיר ופרסומי ניסא עבדינן תרוייהו ותדיר קודם רק היכא דלא מצי למעבד תרוייהו פרסומי ניסא עדיף ע"ש והוא ברור".

לפי דברי השבות יעקב מכיוון שניתן לקיים את שתי המצוות תדיר קודם, למרות שבמקום שאין אפשרות לקיים את שתי המצוות פרסומי ניסא עדיף.

יש להביא ראיה לסברתו של השבות יעקב מדברי הרשב"א בתשובה (חלק א סימן אלף ע) שכתב²³:
"שאם בא להדליק נר של חנוכה ונר שבת שמדליק של שבת תחלה ואחר כך של חנוכה. דשל שבת
תדיר ושל חנוכה אינו תדיר ותדיר ושאינו תדיר תדיר קודם".

אלא שממקום זה יש להקשות שכן לגבי הדלקת נרות חנוכה בערב שבת, כתב הבית יוסף (סימן
תרעט) לאחר שהביא את מחלוקת בה"ג והרשב"א:

"ולענין מעשה נראה לי דמדליק של חנוכה תחלה דאף לדברי החולקים על בעל הלכות גדולות אם
רצה להדליק של חנוכה תחלה רשאי". וא"כ הבית יוסף כותב שאין חובה לעשות את התדיר
קודם.

אמנם הדרכי משה כתב על דברי הבית יוסף: "ואין דבריו נראים בזה שהרי הרשב"א כתב
בתשובה (ח"א סי' אלף ע) וכ"כ בתולדות אדם וחוה נתיב ט' חלק א' (סא ע"ד) דידליק של שבת
תחלה תדיר ושאינו תדיר קודם שמענין דלמאן דאמר דהדלקה לא הוי קבלת שבת דידליק
של שבת תחלה". וא"כ נראה שאינו מסכים עם דברי הבית יוסף שסברת תדיר עדיף אינה מחייבת
להדליק נר שבת לפני נר חנוכה (אף על פי שלדינא מודה הרמ"א שיש להדליק נר חנוכה קודם²⁴),
וכנראה שהשבות יעקב נקט כשיטת הרמ"א.

הרדב"ז (חלק ב סימן תשנז) הכריע במחלוקת זו כהכרעת השולחן ערוך, אך מטעם שונה מעט:

"ודעתי הפעוטה כדעת ההלכות לא מפני שאני סובר שהדלקת הנר הוי קבלת שבת אלא
כיון שיש מי שסובר שהדלקת הנר הוי קבלת שבת... כיון שיש בדבר מחלוקת אין לנו
להכניס עצמנו בספק שבת משום תדיר ושאינו תדיר קודם".

על פי דברי הרדב"ז ניתן ללמוד שבמקום שיש מחלוקת עדיף לוותר על הכלל של תדיר קודם (אך
אולי רק באיסור שבת).

ב. דרבנן ודאורייתא קודם

סברא נוספת בה נחלקו האחרונים היא האם מכיוון שמצוות קריאת שמע היא מדאורייתא
ומצוות הדלקת נרות היא מדרבנן יש להקדים את קריאת שמע להדלקה. ועיין על כך בשב יעקב
או"ח כב שכתב שיש להקדים את התפלה מטעם זה. וראה עוד בשואל ומשיב רביעא ב ר"ט

ובאחרונים נחלקו האם אכן מצווה דאורייתא קודמת למצווה דרבנן עיין פנ"י ברכות נא ע"ב,
נוב"י או"ח לט וסוף סימן מא, רמ"ע מפאנו יד, שאגת אריה כב.

2. בירור דעת כנסת הגדולה

כפי שהובא לעיל, האחרונים הסתמכו על דברי כנסת הגדולה ועל שיירי כנסת הגדולה, לעני"ד יש
לפקפק על הראיות שהביאו מדבריו.

בכנסת הגדולה כתב: "יש להדליק תכף כשיוצא מבית הכנסת... שלטי גיבורים... ונראה שהיה
מנהגם להדליק אחר תפלת ערבית וכן היה מנהג מורי אבי ז"ל. אבל אני נוהג להדליק **משתשקע**
החמה קודם תפלת ערבית".

²³ דברי הרשב"א שם הם ציטוט של השואל בשם הרשב"א ולא ברור שם לגמרי האם זוהי מסקנת הרשב"א, אמנם
המגיד משנה (הלכות חנוכה פ"ד הי"ג), הבית יוסף והדרכ"מ (בסימן תרעט) הביאו דברים אלו בשם הרשב"א. וגם
בחינושי הרשב"א לשבת כג ע"ב כתובים דברים מעין אלו.

²⁴ הרמ"א מסיים את דבריו "מיהו אנו נוהגים להדליק של חנוכה תחלה וכ"כ במנהגים שלנו". וא"כ אין הוא חולק על
דברי הב"י לדינא, ואכן בהגהותיו לשו"ע לא חלק על דברי השולחן ערוך שכתב "מדליקין נר חנוכה תחלה ואחר כך נר
שבת", אך נראה שזה משום שהמנהג הוא לחשוש לשיטת בה"ג (עיין ברמ"א בסימן רסג סעיף י), ומכל מקום לדעת
הרמ"א סברת תדיר עדיף היא חזקה ואין לבטלה. ניתן לבאר את המנהג שכתב הרמ"א כעין דברי הרדב"ז המובאים
לקמן.

המגן אברהם הביא ראיה מדברי כנסת הגדולה שיש להדליק לפני התפלה, אך בפשטות הטעם שכנסת הגדולה הדליק לפני התפלה הוא משום שהדליק בשקיעת החמה שזה לפני זמן התפלה, ואין ראיה מדבריו שאם זמן ההדלקה הוא בצאת הכוכבים יש להדליק לפני התפלה.

ניתן לבאר שהמג"א סבר (לפחות בדעת כנסת הגדולה) שזמן ערבית הוא בשקיעה²⁵, ואף על פי שזמן קריאת שמע הוא בצאת הכוכבים²⁶ מכל מקום זמן התפלה הוא מהשקיעה, וא"כ בשעת השקיעה עמדו לפני כנסת הגדולה שתי המצוות – ערבית והדלקת נרות ואף על פי כן הדליק נרות לפני ערבית, וסבר המגן אברהם שאין לחלק בין מצווה דאורייתא למצווה דרבנן ומשום כך גם אם הגיע צאת הכוכבים ומחוייב גם במצוות קריאת שמע מן התורה מכל מקום ידליק לפני התפלה.

גם מה שהקשו האחרונים שבשיירי כנסת הגדולה חזר בו, לענ"ד אין ראיה מדבריו, שכן בשיירי כנסת הגדולה הביא מהב"ח את המחלוקת האם להדליק בצאת הכוכבים או לפני כן וכתב אחר כך: "ובימי בחרותי הייתי נוהג להדליק אחר תפלת ערבית, ואחר כך נהגתי להדליק קודם ערבית, וכשראיתי דברים אלו חזרתי למנהגי להדליק אחר תפלת ערבית".

בדברים אלו מפורש אמנם שהכנסת הגדולה חזר בו והדליק אחר תפלת ערבית, אך הסיבה לכך שהוא חזר בו היא משום שלפני כן נקט שזמן ההדלקה הוא בשקיעה, ואחר כך נקט שזמן ההדלקה הוא בצאת הכוכבים – כאשר הוא סבר שזמן ההדלקה הוא בשקיעה, הוא הדליק לפני התפלה, וכאשר הוא סבר שזמן ההדלקה הוא בצאת הכוכבים הוא הדליק לאחר התפלה. ואין הוא מבאר שהסיבה שחזר בו היא משום שסבר שהתפלה קודמת להדלקה.

אמנם מכך שכאשר הוא סבר שזמן ההדלקה הוא בצאת הכוכבים הוא הדליק לאחר התפלה ניתן להבין שסבר שהתפלה קודמת, אך אין הכרח כלל לדברים אלו שכן יתכן שהוא התפלל ערבית לפני צאת הכוכבים ומשום כך הוא הדליק אחרי התפלה, אבל אם שתי המצוות עומדות לפנינו באותו זמן היה מעדיף להדליק לפני התפלה, ולפי זה צדקו דברי המגן אברהם גם לאחר דברי שיירי כנסת הגדולה²⁷.

וא"כ לענ"ד אין הכרח מדברי כנסת הגדולה ושיירי כנסת הגדולה מהי דעתו האם להקדים את ההדלקה או את התפלה, ולא כמו שכתבו האחרונים שמסקנת דבריו היא להתפלל לפני ההדלקה.

3. מי שאינו רגיל להתפלל ערבית בתחילת זמנה

הנה יש לדון במי שרגיל כל ימות השנה להתפלל תפלת ערבית להתפלל ערבית זמן רב לאחר צאת הכוכבים, האם בימי החנוכה יש לו להתפלל ערבית מיד בתחילת זמנה ואחר כך ידליק את הנרות או שעדיף שידליק נרות בצאת הכוכבים ויתפלל ערבית בזמן שהוא רגיל להתפלל כל ימות השנה?

כתב הפרי מגדים (אשל אברהם תרעב ס"ק א):

"וא"כ צ"ע מי שנוהג תמיד להתפלל מעריב בזמנו אחר צאת הכוכבים, איך יעשה בנר חנוכה, כי אם ימתין זמן מה אחר צאת הכוכבים רבע שעה, תו אין בו ליתן כשיעור שמן, דלחד תירוצא [רמב"ם חנוכה ד, ה] אחר רגל משוק אין להדליק, ושמא ב' תירוצים אמת לדינא, נמצא מחויב מיד בצאת הכוכבים להדליק וליתן בו שיעור שמן חצי שעה, וצ"ע בזה".

²⁵ עיין בשו"ע סימן רלג ס"א שכתב "ועכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה, אין להתפלל תפלת ערבית קודם שקיעת החמה" וא"כ נראה שדעת השו"ע שזמן תפלת ערבית הוא בשקיעה ולא בצאת הכוכבים, אמנם במשנה ברורה שם (ס"ק ט) כתב שאין להתפלל עד צאת הכוכבים ממש, אך יתכן שכנסת הגדולה והמג"א הבינו את דברי השו"ע שכבר בשקיעה הגיע זמן תפלת ערבית (וראה בכנסת הגדולה שם שכתב שמי שסבר שזמן המנחה הוא עד צאת הכוכבים טועה, אך אין גילוי בדבריו שם האם זמן ערבית הוא בשקיעה או בצאת הכוכבים).

²⁶ כמו שכתב השו"ע בסימן רלה.

²⁷ איני יודע האם המגן אברהם ראה את הספר שיירי כנסת הגדולה, לא מצאתי שהוא מזכירו (כנסת הגדולה נדפס לראשונה בשנת תכ, שיירי כנסת הגדולה נדפס לראשונה בשנת תלא. המגן אברהם נפטר בשנת תמג אבל הוא חיבר את ספרו בערך בשנת תל אם כי הוסיף בו דברים לאחר מכן).

ובביאור הלכה כתב על דברי הפרי מגדים :

"לדחות תפילת ערבית משום זה ג"כ אינו כדאי דיש בה מצות ק"ש שהיא דאורייתא וגם תדיר קודם כמו שכתבו האחרונים.

וע"כ נ"ל דאיש כזה בודאי מן הנכון שידליק קודם מעריב. אחד דהרבה ראשונים ס"ל דלכתחלה יש לנהוג כן כמו שהביא הגר"א ועוד דאף הטור שכתב סוף שקיעה נוכח בסמוך דגם הוא ס"ל דיכול להקדים עד קרוב לחצי שעה מקודם ובפרט אם נסבור בדעת הרמב"ם במה שכתב דמדליקין עם שקיעתה היינו ממש עם הזמן שנתכסה השמש מעינינו וידוע שדעתו דמצות הדלקה הוא רק כחצי שעה או מעט יותר אח"כ ואם עבר הזמן שוב לא ידליק עוד, א"כ אם ידליק בשעת צה"כ אינו יוצא כלל מצות הדלקה לדעת הרמב"ם והעומדים בשיטתו בזמן השקיעה. ואפילו המקילים שיכול להדליק אח"כ הוא ג"כ רק מטעם ספק לכמה פוסקים וע"כ נראה דטוב ונכון לכתחלה להדליק קודם מעריב ועיין בשע"ת שכתב בשם מח"ב ג"כ שמי שעושה כן לא הפסיד ולפי מה שהוכחנו יש לנהוג כן לכתחלה".

וכן כתב במשנה ברורה (ס"ק א) :

"אותן האנשים הנוהגין להתפלל מעריב בזמנו דהיינו אחר צאת הכוכבים נכון לנהוג כן לכתחלה להדליק קודם מעריב... ואם לא הדליק מקודם והגיע זמן צה"כ יקדים להתפלל מעריב דהוא תדיר וגם יש בה מצות ק"ש שהיא דאורייתא [שע"ת]".

מדברי הפרי מגדים והביאור הלכה משמע שהשאלה היא רק במי שכל השנה רגיל להתפלל בצאת הכוכבים, וכתב על כך הביאור הלכה שמוטב שידליק נרות חנוכה לפני ערבית, אך אם הגיע זמן ערבית מוטב שיתפלל קודם ערבית. אבל מי שרגיל להתפלל כל השנה זמן רב לאחר צאת הכוכבים משמע שיכול להדליק בצאת הכוכבים ולהתפלל ערבית לאחר מכן.

אך ניתן להבין אחרת²⁸ את דברי המשנה ברורה והפרי מגדים שמה שכתבו הפרמ"ג והמשנ"ב דבריהם על מי שרגיל להתפלל בזמן כוונתם לאפוקי מי שמתפלל לפני צאת הכוכבים ולא לאפוקי מי שמתפלל זמן רב אחר צאת הכוכבים.

ועיין עוד בישועות יעקב תרפא א שאם אין דעתו להתפלל עכשיו ערבית לא יתפלל לפני ההדלקה.

ובהערות הרב נבנצל למשנ"ב כתב להדליק לפני ערבית אפילו אם הגיע זמן ערבית.

ושמעת²⁹ להביא ראיה שאף מי שאינו רגיל להתפלל ערבית בצאת הכוכבים יש לו להתפלל ערבית לפני הדלקת נרות חנוכה מדברי השו"ע בסימן רפו ס"ד (על פי הגמרא בברכות כח ע"א) :

"היו לפניו שתי תפלות, אחת של מנחה ואחת של מוספין, כגון שאיחר מלהתפלל תפלת מוסף עד ו' שעות (ומחצה, טור) שהוא זמן תפלת מנחה, צריך להתפלל של מנחה תחלה ואח"כ של מוסף. וי"א דהיינו דוקא שצריך עתה להתפלל שניהן, כגון שרוצה לאכול ואסור לו לאכול עד שיתפלל מנחה, אבל אם א"צ עתה להתפלל מנחה יכול להקדים של מוסף".

חזינן שלדעה ראשונה אף על פי שאין הוא רוצה להתפלל עכשיו תפלת מנחה מכל מקום מכיוון שהוא צריך עכשיו להתפלל מוסף יש לו להתפלל קודם לכן תפלת מנחה משום שהיא תדירה, אף על פי שמוסף היא מצווה עוברת.

²⁸ מפי הרב אסף נוגה שליט"א.

²⁹ מפי הרב יאיר רזנבלום שליט"א.